

Cigány boszorkányok

A korábbi írásaim némelyikében igyekeztem választ keresni arra, hogy a cigány emberekkel történt múltbeli események mögött meghúzódtak-e különleges értékrendek és szokások. Egy 19. századi zalai perirat alapján azt is megpróbáltam rekonstruálni, milyen összefüggés volt a balszerencse-magyarázó ideológiák és a rituális szabályok között.

Evans-Pritchardnak 1930-ban az afrikai azandékról megjelent könyve óta a balszerencse-magyarázatok sajátos változataként értelmezik a kutatók a boszorkányhitet is. Jelen írásomban korai magyarországi boszorkányperek cigányokra vonatkozó néhány tanulságát kísérel meg összefoglalni. A legkorábbi olyan boszorkányper, amelyben cigányokkal találkozunk, Kassáról származik 1610-ből.

A rendelkezésre álló perszövegek alig teszik lehetővé annak vizsgálatát, hogy a cigányok miben hittek és miben nem. A gázsókhoz viszonyítva a cigányok világképének egyik fő sajátossága, hogy nem jelenik meg benne a lelkiismereti-konfliktus és az isteni kegyelem aktusa. Jacob Tollius 17. századi németalföldi utazó szerint a cigányok pogány szokás szerint tiszteltek valamilyen istenséget, de ennél többet nem tudunk vallási képzeleikről. Meglepően kevés konkrétumot árulnak el a perek a cigányok hiedelmeiről is, amelyek szinte semmiben sem látszanak különbözni a gázsók hiedelmeitől. A cigányok hiedelemvilágának csupán egyetlen specifikumát tudjuk kimutatni a 18. század előtt: az alkanna* nevű növényből nyert vörös festék jótékony hatásában való hitet. Úgy képelték, hogy megvéd a hideg és zord időjárás ellen, az asszonyok még a hajukat is befestették vele.

A cigányok esetében a perbefogás indítékai, az angol kutató Alan Macfarlane kifejezésével a "vád szociológiája" nem tárható fel pontosan. Angliában 17. századi térképek segítségével egy-egy településen még az is megállapítható volt, hogy kik voltak egymás szomszédai. Magyarországon nincsenek ilyen források, a cigányoknak pedig jónéhány esetben még a nevét sem tudjuk. A boszorkányság, bűbájosság, varázslás szélesen értelmezett fogalomköréhez kapcsolható 17-18. századi perekben (ide értve a paráznságot, istenkáromlást, lopást, gyűjtogatást is), a cigányok, mint erkölcsi normák megszegői, a megszokottól eltérő életvitel deviáns képviselői fordulnak elő.

A cigány asszonyok, mint boszorkányok ötféle alapszituációban jelennek meg a perekben.

1. Valamilyen tényleges gyógyító tevékenységet végeznek, amit környezetük nem ért. Ezeket az orvosasszonyokat feltehetően a konkurencia jelentette fel a hatóságoknál. Feltehetően speciális növényismerettel rendelkeztek, de ez egyetlen esetben sem konkretizálható. 1610. szeptember 13-án Kassán Alvinczy Péter protestáns prédikátor a varázslókat és ördögösöket ostorozta a szószékről, s panaszkodott, hogy őt is meggyanúsították, "*hogy az féle bájosoknak segítségével maga, háznépe élt volna*". Tiltakozott és a kassai tanácstól követelte, győződjenek meg vizsgálat során, hogy nincsen szó ilyesmiről. A városi tanácsnak az ügyben hozott határozatából az derül ki, hogy Alvinczy kapcsolatba került egy cigány jósnővel, Baltazár vajda feleségével. A cigányasszonyról ezen kívül megtudjuk, hogy értett bizonyos fogamzástátlási praktikákhoz, s ártalmas betegségek gyógyításához, de sem a metódusok, sem a betegségek nincsenek részletezve.

2. Nem valóságos gyógyító tevékenység, amikor a cigányasszony pszichológiai funkciót tölt be és sajátos módon használja ki a környezet butaságát, illetve a cigányok varázslási képességében való hitet. Ez a szituáció a 18. században lett gyakoribb, korábban ritkán fordul elő. 1686-ban egy kecskeméti gazda, akinek megbetegedett a tehene, János vajdáné cigányasszonytól kért "kenő orvosságot". 1711-ben Egerben Czigány Istvánné "nyálás fonalat" adott Szűcs Istvánnénak hideglelés ellen.

Vannak olyan, sikertelen gyógyításról szóló perek, amikor nem ítélték meg, hogy a boszorkánysággal vádolt személy rendelkezett-e ténylegesen valamilyen gyógyításra alkalmas tudással. Azaz a kedvezőtlen esemény tőle függetlenül is bekövetkezett volna, vagy pedig éppen tudatlanságával ő maga okozott tragédiát? 1676-ban Vas vármegyében pl. Czigo Bálint Dorottya nevű felesége és más asszonyok egy gyermek halálát okozták, az iratok nem árulják el, hogy pontosan milyen körülmények között. Csupán véletlenszerű utalások maradtak a forrásokban arról, hogy cigányok talizmánokat, gyógykeverékeket árultak, konkrét eseteket nem ismerünk.

3. Méregkeverés. A 17. századból mindössze egyetlen esetet találtunk, de a vádlott "cigány" volta kétséges. 1650-ben Sopron vármegyében a lócsi úriszéken a földesúr azzal vádolta a konyháján dolgozó öt asszonyt, hogy meg akarták őt mérgezni. Az asszonyok egyike Czigány Balázs felesége volt.

4. Különböző hatékonysági és ártó varázslások. Ide soroljuk a kár megtérülését és az elveszett pénz előkerülését elősegítő, kincs megtalálásával kecsegtető praktikákat, valamint a betegségek okozó, gyermekmegrontó fekete mágiát, illetve az abban való hitet. Nincsen olyan, ami a nem cigányoknál ne fordulna elő.

A fentebb már említett kecskeméti vajdáné a 17. század végén többször felbukkan a városi jegyzőkönyv szűkszavú bejegyzéseiben. Hegyes Györgyné számára pl. az alábbi varázslásból állapította meg, hogy távollevő férje életben van. A szöveget Hegyesné vallomásából idézzük:

Az Ura Török Országra levén hivatta Czigány János Nennyét és Varásoltatta az Férje felől ha nem öltik e meg, eszköze az volt: egyszer Csiga volt másszor az Tyukmonyat [tojást] a tenyerére tette karját egyenesen ki nyujtotta, addig sugott bugott egyszer az tenyeréről az ujjai közzül meg indult az tyukmony és az karja hajlására ment fel, ebből aszt hozta ki hogy az Ura fatensnek [tanúnak] egegységben vagyon.

Szappanos Mihályné elveszett pénze előkerülése érdekében rendelt varázslást, amit így mondott el a kecskeméti magisztrátus előtt:

Hogy a pinzek el vezett tudakozásnak okáért megh az Ura eleteben hivatták Czigány Janos Nennyet, hogy ha valamit ollyat cselekedhetnek ezen Károk felől. Mellyben Czigány Janos Nennye eszt cselekedte, hogy Tálban vizet töltvén 4 öregh garast fellyül tevén a tál szélire keresztül, addigh varásolt az eő modgya szerint, hogy a kettei garas a talbul ki ugrott, a kettei a vízbe esett, mellybül jövendölte aszt hogy meg találkozik ismét azon penz. Ismet szemivel látta ezen fatens, hogy az viaszbul pohar formatt csinált es aszt egy Csuporban vízbe tevén fell Keszkenővel buritotta s addig varáslotta, s sugott bugott egyszer a Keszkenőt rola el vette ki vevén ezen viaszbul csinált pohárt, az olyanná vált mint a ki nyilt gyönyörűség viragos fa.

Kecskeméten zajlott 1707-ben Czigány Panna pere is, amelyből csak Papp Sámuelné vallomástörredékét ismerjük: "*éjfélkor Czigány Panna... ment az ő ágyához egy tizenötöd napi polyabéli leánygyermekét mellőle edgy teknőcskéből kiben fekütt fel emelvén megforgatta*".

A boszorkányság, bűbájosság, varázslás problémakörének folyton felmerülő, izgalmas, ám igazából csak részben megválaszolható kérdése, hogy maguk a cigányok hittek e a varázslás hatékonyságában, vagy pedig ezek a perek nem is értelmezhetők a hiedelemvilág forrásaiként, csupán a környezet kihasználásának sajátos emlékeit jelentik ?

Olyan 18. századi perekből, amelyekben nem boszorkányság volt a vád, bizonyos, hogy a cigányok körében is éltek a Kárpát-medence más népeinél is fellelhető jellegzetes hiedelmek: lidérc, ördög, farkasember, míg a ma etnospecifikus vonásnak tartott jelenségeknek (mulo, sorsmadarak, stb.) egyáltalán nem bukkanhatunk rá a történeti emlékeire.

Az újabb antropológiai és etnográfiai kutatások azt bizonyítják, hogy a cigányasszonyok (ritkán férfiak) varázslása, főképpen pedig jövendőmondása legalább annyira tervszerű megélhetési mód, mint amennyire a hiedelmek visszatükrözője. A 18. századból már sok olyan peres aktát ismerünk, amelyekből rekonstruálni tudjuk, hogy a cigányasszonyok miként szervezték meg a javak megszerzésének a jósláshoz, kártyavetéshez, szerelmi varázsláshoz kötődő formáit.

Tipikus az a szituáció, amelyben egy erdélyi cigányasszony bukkan fel az 1750-es években. A házasságtöréssel, paráznsággal, boszorkánysággal vádolt Benkő Anna nemes asszony monstre perében említi az egyik tanú, Kis Judit, aki 1753-ban az alábbi vallomást tette:

Ennek előtte mintegy hét esztendővel [1746] maga mondotta nekem Benkő Anna asszony, hogy ő kegyelme nevezett Apor József uram ő nagyságával közöszült vagyis paráználkodott, amikor is midőn paráználkodás közbe érzette volna, hogy Apor József uram ő nagyságától megyen beléje a magv, aztat nem engedte, hanem megfogván Apor József uram ő nagyságának szeméremtetét, aztot maga testéből kirántotta és az Apor József uram ő nagyságától elmenő magot egy pohárban megvette és aztot adta egy Pergelőné nevű cigányasszonynak, mert azon cigányné, a mint maga beszéllette nekem Benkő Anna asszony, tanította volt ő kegyelmét, hogy azt cselekedje s azon cigányné arra igyírte volt magát, hogy az említett matériával ugy megcsinálja az urat Apor József uram ő nagyságát, hogy soha mást Benkő Anna asszonyon kívül el nem vészen magának feleségül; ezeket mind magától Benkő Anna asszonytól hallottam.

Tudom azt is, hogy Benkő Anna asszony én tőlem küldte egy véka búzát a nevezett Pergelőné nevű cigány asszonynak a végre, hogy igyirete szerént Apor József uram ő nagyságát Benkő Anna asszonyhoz csinálja, a mikor is kérdém én azon cigánynét, hogy miképen bátorkodik olyan dolgot cselekedni; arra elévéné a cigányné a pohárt, a melybe vala azon magv, vagyis materia, a melyet Benkő Anna asszony néki küldött volt, a melyet láték szemeimmel, s akkor monda a cigányné ilyen szókat: én semmit sem csináltam véle, nem is csinállok, de nem nyughatom Imecsnetől [Benkő Annától], csak jár réám, hogy kössem őket Apor Józseffel s hirtelen egyebet nem gondolhatnék ki; én bizony csalog, a hogy lehet, mert én azzal élek.

5. Fiktív cigányok, mint láthatatlan bűnbakok, a baj hihető, de nem konkrét okozói. 1643-ban Sopron vármegyében Csepreg mezőváros bírósága előtt a nem cigány Német Jánosné boszorkánysággal

vádolta a szintén nem cigány Csitke Györgyöt és Margit nevű feleségét. Német Jánosnénak fájt a gyomra és Csitkéné valamilyen gyógykeveréket és egy talizmánfélét adott neki a baja ellen. A dolog kitudódott, Németné magvédendő magát a nagyobb bajtól, maga vádolta be Csitkét és Margit asszonyt. Az egyik tanúvallomásban hangzott el, hogy amikor Csitkéné tudomást szerzett Németné vádaskodásáról, éktelen szidalmak között azt vetett a szemére, hogy miért nem tudta az egészet "*az Cziganyokra fogni*". Úgy vélte, hogy ez megfelelő védekezés lett volna, azaz nem volt kétsége a felől, hogy egy ilyen állítást mindenki elhinne.

NAGY PÁL

* *Alcanna tinctoria*, magyarul báránypirosító. Április-júniusban virágzó, liláskék virágú növény. Gyökértörzsének kérge sötétpiros festékanyagot tartalmaz.